

KWESTIA CZYNNIKA LUDZKIEGO W ROLNICTWIE

Zofia Kołoszko-Chomentowska

Politechnika Białostocka

Streszczenie. We współczesnej gospodarce coraz większego znaczenia nabiera jakość kapitału ludzkiego. Wyniki badań nad wpływem czynnika ludzkiego na efektywność gospodarstw rolniczych potwierdzają tezę, że zróżnicowanie efektywności nakładów kapitałowych pozwala wyjaśnić tylko około połowy uzyskanych efektów ekonomicznych, zaś druga połowa jest pochodną wpływu jakości czynnika ludzkiego. Jako miarę jakości tego czynnika przyjmuje się m. in. wykształcenie kierownika gospodarstwa, które uznawane jest za podstawowy czynnik efektywnościowy procesu produkcyjnego. Rolnictwo jest działem gospodarki o najmniej wykwalifikowanej sile roboczej, aczkolwiek w ostatnich latach nastąpiły korzystne zmiany w strukturze wykształcenia wiejskiej ludności rolniczej. Z przeprowadzonej analizy wynika, że jakość zasobów ludzkich w rolnictwie zarówno w zakresie wykształcenia ogólnego, jak i rolniczego systematycznie ulega poprawie. Nadal jednak poziom wykształcenia ludności rolniczej jest niski.

Słowa kluczowe: czynnik ludzki, wykształcenie, rolnictwo

WSTĘP

Mówiąc o kapitale ludzkim we współczesnej gospodarce należy również uwzględnić jego rolę w specyficznym dziale jakim jest rolnictwo. W obecnych warunkach gospodarowania pojawiła się potrzeba zwrócenia uwagi na te wartości, które wyznaczają kierunek nowoczesnych zmian, decydują o przewadze konkurencyjnej podmiotu. W teorii kapitału ludzkiego przyjmuje się założenie, że siła robocza nie jest jednorodna, czego przejawem jest różna produktywność krańcowa pracowników spowodowana różnym poziomem wykształcenia, kwalifikacji zawodowych oraz umiejętności. Wykształcenie jest powszechnie uznawane za podstawowy czynnik efektywnościowy procesu produkcyjnego. Jest ono rezultatem procesu kształcenia oraz samokształcenia (zarówno w zakresie ogólnym jak i specjalistycznym). Doświadczenia wielu państw wskazują, że dynamiczny rozwój jest możliwy jedynie w warunkach wzrostu wykształcenia społeczeństwa. W rolnictwie waga tego czynnika jest tym większa, ponieważ określa on nie tylko sprawność gospo-

darowania, ale także skalę działalności. Wyniki badań nad wpływem czynnika ludzkiego na efektywność gospodarstw rolniczych potwierdzają tezę, że zróżnicowanie efektywności nakładów kapitałowych pozwala wyjaśnić tylko około połowy uzyskanych efektów ekonomicznych, zaś druga połowa jest pochodną wpływu jakości czynnika ludzkiego [Elstrand 1970].

W kontekście dyskusji na temat roli kapitału ludzkiego w nowoczesnej gospodarce za cel pracy przyjęto rozpoznanie zmian w poziomie wykształcenia ludności rolniczej w latach 2005-2007. Informacji na temat rzeczywistego stanu i realnej poprawy wykształcenia ludności rolniczej dostarczają spisy powszechnie. Są one prowadzone w dość dużych przedziałach czasowych i omawiane zmiany są bardziej uchwytnie. Nie mniej jednak w obliczu zwiększonego zainteresowania kształceniem zmiany w poziomie wykształcenia ludności są widoczne również w krótszych okresach. Doświadczenie badawcze wskazuje, że wykształcenie ludności rolniczej jest zróżnicowane regionalnie. W regionach o korzystniejszych warunkach przyrodniczo-ekonomicznych poziom wykształcenia ludności jest wyższy. Aby zweryfikować ten pogląd w analizie uwzględniono dwa regiony o odmiennych warunkach gospodarowania: woj. kujawsko-pomorskie i woj. podlaskie. Doboru regionów dokonano sposób celowy. Do opracowania tematu wykorzystano literaturę przedmiotu oraz dane GUS.

CZYNNIK LUDZKI W ROLNICTWIE – UJĘCIE TEORETYCZNE

Już w XVI wieku przedstawiciel merkantylizmu francuskiego M.de Bethune podnosił rolę wykształcenia w rozwoju gospodarczym. Czerpiąc natchnienie od Ksenofonta, uznał rolnictwo za podstawę potęgi gospodarczej państwa argumentując, że rozwój jest zależny od zasobów ziemi, surowców i wykwalifikowanych robotników [Stankiewicz 2000].

Znany przedstawiciel szkoły klasycznej D. Ricardo wniósł istotny wkład do wielu dziedzin teorii ekonomicznej, w tym również w tworzeniu teorii „wartościotwórczej” roli pracy: „Wartość towaru, to jest ilość jakiegoś innego towaru, który można otrzymać w zamian, zależy od względnej ilości pracy niezbędnej do jego wytworzenia, nie zaś od większego czy mniejszego wynagrodzenia, które zapłacono za tę pracę”. Przy czym istnieje konieczność uwzględnienia kwalifikacji i wydajności pracy, uzależnionej od zastosowania kapitału [Ricardo 1957].

Ekonomiści klasycy nie pojmowali masowej oświaty jako inwestycji we wzrost gospodarczy, ale rozumieli, że może ona sprzyjać pokojowi społecznemu oraz opanowaniu presji ludnościowej. A. Smith oświatę cenił wyżej raczej z uwagi na wpływ, jaki wywierała na moralne oblicze społeczeństwa, niż ze względu na rozwój umiejętności wytwórczych, a pogląd ten podzielali niemal wszyscy autorzy piszący w tradycji klasycznej. Rosnąca popularność idei Malthusa przyczyniła się do tego, że oświatę uznano za czynnik sprzyjający krzewieniu wśród ludu cnoty roztropności [Blaug 2000].

Prawdziwa rewolucja w myśleniu ekonomicznym dokonała się za sprawą G.S. Beckera, który wprowadził pojęcie „inwestycja w człowieka” [Stankiewicz 2000]. Za istotną przyczynę zróżnicowania dochodów poszczególnych ludzi uznał Becker umiejętności i poziom wiedzy, stanowiące składnik kapitału ludzkiego. Dowodził wysokiej opłacalno-

ści niesienia pomocy przez państwo w dziele edukacji, w tym podnoszenia kwalifikacji zawodowych bezrobotnych.

Wiele uwagi sprawnej organizacji i umiejętnemu posługiwaniu się siłą roboczą w rolnictwie polskim poświęcił jeden z czołowych ekonomistów rolnych okresu międzywojennego S. Moszczeński. Był zwolennikiem upowszechniania wiedzy i podnoszenia kwalifikacji rolników. Za konieczne uważał wprowadzenie rachunkowości w celu określenia dochodów zarówno w większych, jak i mniejszych gospodarstwach. Opracował metody racjonalnej pracy w rolnictwie poprzez sprawną organizację i umiejętne posługiwanie się siłą roboczą [Żabko-Potopowicz 1977].

Na rolę kształcenia wskazywał również, związany z kierunkiem historycznym T. Brzeski Popierał wzrost wytwórczości małych gospodarstw drogą rozwoju kooperatywy i szkolnictwa rolniczego [Lityńska 1994].

Wielu autorów podkreśla, że o wynikach gospodarowania w dużym stopniu decyduje wiedza i umiejętności organizacyjne kierownika gospodarstwa. Organizacja całego procesu produkcji ma wyraźny wpływ na uzyskane efekty [Górecki 1969]. Umiejętność zarządzania gospodarstwem według Manteuffela jest czynnikiem sprawczym wysokiej produktywności zaangażowanych nakładów [Manteuffel 1977]. Autor podkreśla, że wynik finansowy gospodarstwa ma swoje źródło w optymalizacji nakładów. Na umiejętność zarządzania zwracali również uwagę Castle i Becker uznając organizatorskie zdolności rolnika za czynnik decydujący w dużej mierze o dochodowości gospodarstw [Castle, Becker 1971].

Znaczenie czynnika ludzkiego w rolnictwie oraz w rozwoju społeczno-gospodarczym wsi akcentował J. Poniatowski. Oceniając kierunki przeobrażeń naszego rolnictwa zarówno społeczne jak i ekonomiczne bardzo je uzależniał od podstawowych czynników i warunków, jakimi dysponuje rolnictwo. Wśród tych podstawowych szczególną wagę przywiązywał do czynnika praca, widząc w nim duże i dotychczas w pełni nie wykorzystane możliwości [Poniatowski 1985]. Szczególna rola tego czynnika dotyczy gospodarstw rodzinnych, w których mamy do czynienia z głęboką symbiozą pracy kierowniczej i wykonawczej. Dostrzegał też potrzebę ciągłego odnawiania wiedzy.

Ze wszystkich cech określających kapitał ludzki wykształcenie jest najbardziej mierzalną cechą, stąd też najczęściej poziom kapitału ludzkiego wyrażamy poziomem wykształcenia. Poza wykształceniem na kapitał ludzki składa się innowacyjność, zdolność i sposób uczenia się, elastyczność i wiele innych cech, które powodują, że nie tylko formalnie posiadana wiedza, ale również umiejętność dalszego rozwijania się decydują o ekonomicznym sukcesie określonej jednostki ludzkiej [Kwiatkowski 2000].

Wyniki wielu badań i opracowań ekonomicznych pozwalają stwierdzić jednoznacznie, że jakość kapitału ludzkiego, którego kluczowym składnikiem jest wykształcenie, jest jednym z podstawowych czynników determinujących potencjał rozwojowy gospodarki. Poprawa jakości kapitału ludzkiego wpływa na wzrost innowacyjności, a więc przyczynia się do podniesienia zdolności konkurencyjnej przedsiębiorstwa, czy gospodarki. Badania nad wpływem jakości kapitału ludzkiego i kapitału społecznego zwykle prowadzą do wniosku, że im wyższa jakość tych czynników, tym lepsze wykorzystanie innych czynników materialnych i organizacyjnych oraz mniejsze prawdopodobieństwo popełnienia błędów i strat w racjonalnym zarządzaniu i organizacji [Elstrand 1970].

Podstawowe znaczenie w tym zakresie ma system edukacyjny. W dokumencie rządowym Polska 2025, Długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego rozwoju za jeden z podstawowych kierunków działania przyjęto inwestowanie w człowieka, w formie wiedzy przekazywanej w procesie edukacji i kształcenia. W ramach funduszy strukturalnych realizowane są projekty mające na celu podniesienie poziomu kwalifikacji zawodowych i umiejętności językowych społeczeństwa polskiego. Sektorowy Program Operacyjny – Rozwój Zasobów Ludzkich podkreśla, że edukacja ustawiczna umożliwia funkcjonowanie społeczeństwa w systemie globalnej gospodarki rynkowej poprzez podniesienie poziomu jego wykształcenia, wyrównywanie szans różnych grup społecznych oraz dostosowywanie oferty edukacyjnej szkół i podniesienie jakości kształcenia zawodowego do potrzeb rynku.

O wynikach produkcyjno-ekonomicznych w rolnictwie decyduje sposób gospodarowania, o którym stanowią przede wszystkim umiejętności wykorzystania w produkcji rolnej wielu czynników, których źródłem jest przyroda oraz zastosowanie w działalności produkcyjnej zdobyczy nauki. Spełnienie obu tych warunków wymaga od producenta rolnego odpowiedniego poziomu przygotowania teoretycznego oraz doświadczenia w produkcji. Aby sprostać wymaganiom współczesnego rynku pożądana jest nie tylko wiedza rolnicza, ale również wiedza ogólna, wszędzie bowiem tam, gdzie mamy do czynienia z wieloma czynnikami zmiennymi, skuteczne działania mogą podejmować tylko ludzie dobrze wykształceni. W warunkach rynkowych znaczenie tego czynnika jest szczególne. Ludzie lepiej wykształceni nie tylko łatwiej akceptują zmieniające się warunki, ale też wykazują większą skłonność do poszukiwania i wdrażania nowych rozwiązań. Dlatego też oczekiwania co do przyszłości polskiego rolnictwa związane są z poprawą wykształcenia ludności rolniczej. Istniejący stan rozwoju gospodarki, w tym rolnictwa, niska innowacyjność i zdolność do konkurowania są następstwem niedostatecznego jej wsparcia przez wiedzę i kapitał intelektualny. Przyczyną takiej sytuacji są m.in. niskie nakłady na działalność badawczo-rozwojową [Wiatrak 2005].

W UE już w połowie lat osiemdziesiątych podjęto badania dotyczące regionalnych aspektów konkurencyjności. Z badań tych wynika, że do czynników decydujących o poziomie konkurencyjności regionów, w tym również obszarów wiejskich, należą przede wszystkim dostępność wykwalifikowanej siły roboczej, wysoki poziom instytucji edukacyjnych i istniejący potencjał badawczo-rozwojowy [Czykier-Wierzba 2003]. Badaniem roli czynnika ludzkiego w rozwoju obszarów wiejskich zajmowała się D. Kołodziejczyk na przykładzie byłego woj. koszalińskiego [Kołodziejczyk 1999]. Według badań autorki barierą w rozwoju tego regionu jest brak zdolności absorpcji innowacji, która wynika z niskiego poziomu wykształcenia ludności.

Rolnictwo jest szczególnym działem gospodarki narodowej, ponieważ pracujący w nim mają do czynienia również z żywą naturą wywierającą istotny wpływ na pozostałe czynniki produkcji. Stąd też istotna rola wiedzy zdobytej w procesie edukacji. Dużo uwagi temu tematowi w swoich badaniach poświęcił Wołoszyn akcentując rolę kształcenia i doradztwa w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych rolników [Wołoszyn 2002; Wołoszyn 2004]. W ocenie autora koszty kształcenia zwracają się w postaci osiąganych wyników i wzrostu efektywności gospodarowania.

Rola czynnika ludzkiego w rolnictwie zwiększa się w miarę ogólnego rozwoju gospodarczego, ponieważ jego znaczenie i wpływ na efekty wyraża się przede wszystkim

w umiejętności ciągłego dostosowywania się do zmieniających się warunków. Według Góreckiego właśnie w rolnictwie wolnorynkowym rola kapitału ludzkiego i jego wpływ na efektywność i konkurencyjność przedsiębiorstw jest szczególnie duży wobec specyficznych cech produkcji rolnej i roli człowieka w zarządzaniu przedsiębiorstwem rolniczym [Górecki 2006]. Tworzenie gospodarki opartej na wiedzy również w środowisku wiejskim wymaga z jednej strony – zmiany postaw rolników w stosunku do korzyści wynikających z posiadania wiedzy, a z drugiej- zapewnienia szerszego dostępu do edukacji, która winna przyczynić się do zwiększenia aspiracji edukacyjnych mieszkańców wsi.

ZMIANY W POZIOMIE WYKSZTAŁCENIA LUDNOŚCI ROLNICZEJ W LATACH 2005–2007

Badanie wiedzy i umiejętności jest zadaniem wyjątkowo trudnym, dlatego jako miarę zastępczą stosuje się poziom wykształcenia ludzi. Analizując poziom wykształcenia ludności rolniczej w okresie powojennym należy zauważyć, że ulegał on systematycznej poprawie, przy czym wciąż występowały różnice w wykształceniu w stosunku do ludności pozarolniczej. Obserwowana poprawa wykształcenia dotyczy przede wszystkim poziomu podstawowego i zasadniczego zawodowego. Mniejsze znaczenie miało wykształcenie średnie, a już zupełnie marginalne wyższe. Interesujące opracowanie na temat zmian w wykształceniu ludności rolniczej w latach 1960–2002 przedstawił Wiatrak [Wiatrak 2005]. Z przedstawionych przez autora danych wynika, że korzystne zmiany w wykształceniu ludności rolniczej nastąpiły zwłaszcza w ostatnim okresie. W latach 1988-2002 zwiększyła się liczba osób z wykształceniem ponadpodstawowym, w tym ponad 5-krotnie z wykształceniem wyższym. Jednocześnie zmniejszyła się liczba osób z wykształceniem podstawowym, niepełnym podstawowym i bez wykształcenia szkolnego. O zmianach tych zdecydowały różne czynniki. Pierwszą przyczyną był naturalny proces odchodzenia najstarszych właścicieli gospodarstw, którzy z reguły posiadali niższy poziom wykształcenia. Drugą przyczyną są trudności z pozyskaniem pracy, a tym samym odłożenie decyzji o jej podjęciu i wydłużenie czasu nauki poprzez podjęcie studiów wyższych, co w dalszej perspektywie daje większą szansę na konkurencyjnym rynku pracy.

Wyniki PSR 2002 [Raport... 2002] wskazują, że w strukturze wykształcenia wiejskiej ludności rolniczej nastąpiły korzystne zmiany. Wzrósł udział osób z wykształceniem wyższym z 1,9% w roku 1996 do 3,1% w roku 2002. W porównaniu do roku 1996 odnotowano również wzrost odsetka osób z wykształceniem średnim o 4,8 pkt i z wykształceniem zasadniczym zawodowym o 7 pkt procentowych. Nadal jednak 38% ludności rolniczej na wsi posiadało wykształcenie tylko podstawowe i nieukończone podstawowe. O zarysowujących się tendencjach w tym zakresie na podstawie wyników PSR 2002 pisali Wawrzyniak i Wojtasik [Wawrzyniak, Wojtasik 2004].

W kolejnych latach nastąpiły dalsze zmiany w strukturze wykształcenia tej grupy ludności. W 2005 r. liczba ludności pracującej w rolnictwie wynosiła 5111,5 tys. Wykształcenie ponadpodstawowe posiadało 71,1% ludności rolniczej (tab.1). Najpopularniejsze w tej grupie to wykształcenie zasadnicze zawodowe, następnie średnie i policealne. Wykształceniem wyższym legitymowało się 5,5% ludności rolniczej. Na poziomie wykształ-

cenia podstawowego i gimnazjalnego pozostawała nadal prawie 1/4 ludności, a odsetek osób bez wykształcenia szkolnego wynosił 4,8%. W roku 2007 nastąpiła dalsza poprawa wykształcenia ludności rolniczej. W stosunku do roku 2005 zwiększył się odsetek ludności z wykształceniem ponadpodstawowym, w większym stopniu ze średnim i wyższym, ale również w niewielkim stopniu z zasadniczym zawodowym. Liczba ludności z wykształceniem niepełnym podstawowym lub bez wykształcenia szkolnego stanowiła niewiele ponad 3% wśród ludności rolniczej ogółem i było to o 1,5 pkt. proc mniej niż w roku 2005. Zmniejszył się też odsetek ludności z wykształceniem tylko podstawowym o 1,1 pkt. proc.

Tabela 1. Gospodarstwa rolnicze według poziomu wykształcenia kierownika gospodarstwa w latach 2005 i 2007 (%)

Table 1. Farms according to a education level of a farm manager in 2005 and 2007 (%)

Wyszczególnienie	Polska		Woj. kujawsko-pomorskie		Woj. podlaskie	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Niepełne podstawowe i bez wykształcenia szkolnego	4,8	3,3	6,3	2,4	6,0	3,2
Podstawowe i gimnazjalne	24,1	23,0	21,8	22,1	29,3	29,1
Ponadpodstawowe:	71,1	73,7	71,9	75,5	64,7	67,7
– zasadnicze zawodowe	37,4	37,6	41,6	43,4	32,9	30,7
– średnie i policealne	28,2	29,4	25,1	26,4	26,5	30,6
– wyższe	5,5	6,7	5,2	5,7	5,3	6,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Charakterystyka... 2006; Charakterystyka... 2008].
Source: Author's elaboration based on [Charakterystyka... 2006; Charakterystyka... 2008]

Zmiany następują również w poziomie przygotowania zawodowego (tab. 2). W 2007 roku prawie 40% kierujących gospodarstwami posiadało wykształcenie rolnicze. Największą grupę stanowili kierownicy posiadający ukończony kurs rolniczy. Jest to względnie stała grupa, od 2005 roku w zasadzie nie było zmian, natomiast w stosunku do roku 2002 udział tej grupy kierowników w stosunku do ogółu kierowników gospodarstw zmniejszył się z 29,9% do 22,1%.

Wykształcenie rolnicze jest ściśle powiązane z wielkością ekonomiczną gospodarstwa. Udział osób kierujących gospodarstwami posiadających wykształcenie rolnicze w ogólnej liczbie gospodarstw w danej klasie wielkości ekonomicznej w latach 2002–2007 wzrósł od 30,9% w klasie 0–2 ESU do 88,6% w klasie 250 ESU i więcej. W klasie 0–2 ESU największy odsetek stanowiły osoby z kursem rolniczym (63,4%), natomiast w klasie powyżej 250 ESU osoby w wykształceniu wyższym rolniczym (60,4%).

W 2007 r. nadal prawie 60% kierowników gospodarstw nie posiadało wykształcenia rolniczego, czyli taki odsetek kierujących gospodarstwami prowadził działalność rolniczą bez żadnego formalnego przygotowania zawodowego. To się oczywiście w czasie zmienia, ale tempo tych zmian jest bardzo powolne. Można by jednak oczekiwać szybszych zmian w tym zakresie. Sprzyja temu realizacja wielu programów WPR ukierunkowanych na modernizację polskiego rolnictwa, w tym program rent strukturalnych, którego ważnym celem jest przyspieszenie procesu wymiany pokoleniowej. Chodzi o przeka-

Tabela 2. Struktura poziomu wykształcenia rolniczego osoby kierującej gospodarstwem indywidualnym w latach 2005 i 2007 (%)

Table 2. Structure of the agricultural education level of a farm manager in 2005 and 2007 (%)

Wyszczególnienie	Polska		Woj. kujawsko-pomorskie		Woj. podlaskie	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Wyższe	1,2	1,5	1,92	1,9	1,3	1,5
Policealne	0,2	0,2	0,1	0,4	0,1	0,3
Średnie zawodowe	6,2	7,7	10,8	11,7	8,5	9,9
Zasadnicze zawodowe	8,7	9,3	17,3	18,8	11,4	10,2
Kurs rolniczy	22,2	22,1	21,8	21,5	25,9	23,6
Bez wykształcenia rolniczego	61,5	59,2	48,1	45,7	52,8	54,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Charakterystyka... 2006; Charakterystyka... 2008].

Source: Author's elaboration based on [Charakterystyka... 2006; Charakterystyka... 2008].

zanie gospodarstw rolnikom młodszym, lepiej wykształconym bardziej otwartym na innowacje. Przejmowanie gospodarstw przez osoby bardziej aktywne sprzyja pożądanym zmianom strukturalnym w rolnictwie. Realizację tego celu z kolei, ułatwia inny program „Młody rolnik” dotyczący rolników w wieku do 40 lat [Plan... 2004]. Z dotychczasowych doświadczeń wynika, że rzeczywiście proces wymiany pokoleniowej został zapoczątkowany [Kołoszko-Chomentowska 2008; Sikorska-Wolak 2006]. Jest to zapowiedź „odmłodzenia” kadry zarządzającej gospodarstwami, a to pozwala na realizację innego celu w polityce rolnej jakim jest poprawa wykształcenia ludności rolniczej. Natomiast to determinuje poprawę jakości kapitału ludzkiego na wsi i zwiększa konkurencyjność polskiego rolnictwa.

Wykształcenie osób kierujących gospodarstwem rolnym w woj. kujawsko-pomorskim w 2007 r. było korzystniejsze niż w kraju (tab. 1). Wyższy był odsetek osób z wykształceniem ponadpodstawowym o 1,8 pkt proc. natomiast odsetek osób z wykształceniem podstawowym (łącznie z gimnazjalnym) i bez wykształcenia szkolnego był niższy niż w kraju o 0,9 pkt. procentowego. Jeszcze korzystniejsza na tle kraju była struktura wykształcenia rolniczego (tab. 2). Prawie 12% kierujących gospodarstwami posiadało wykształcenie średnie rolnicze, wykształcenie zasadnicze zawodowe posiadało prawie 19% kierowników gospodarstw i było to ponad dwukrotnie więcej niż w skali kraju.

W woj. podlaskim poziom wykształcenia ludności rolniczej jest niższy. W 2007 r. odsetek osób z wykształceniem ponadpodstawowym był niższy niż w średnia wartość tego wskaźnika w kraju o 6 pkt. procentowych. Nieco wyższy był jedynie odsetek osób z wykształceniem średnim i policealnym. Odsetek osób posiadających wykształcenie podstawowe niepełne i bez wykształcenia szkolnego był podobny jak w skali całego kraju. W stosunku do roku 2005 było to prawie o połowę mniej (tab. 1). Wykształceniem podstawowym i gimnazjalnym legitymowało się o 6,1 pkt proc. więcej niż w skali kraju. Natomiast korzystniejsza niż średnio w kraju była struktura wykształcenia rolniczego (tab. 2).

Poziom wykształcenia ogólnej ludności rolniczej Podlasia był niższy niż w woj. kujawsko-pomorskim, w którym ponad 75% ludności posiadało wykształcenie ponadpodstawowe. O takim wskaźniku zdecydowało głównie wykształcenie zasadnicze za-

wodowe (43,4%). Natomiast w woj. podlaskim od roku 2005 zauważalna jest przewaga w poziomie wykształcenia ogólnego średniego, policealnego i wyższego. Prawdopodobnie jest to odpowiedzią na sytuację na rynku pracy, a kształcenie opóźnia moment wejście na ten rynek. Szczególnie dotyczy to regionów o mało atrakcyjnej ofercie zatrudnienia.

Struktura poziomu wykształcenia rolniczego w woj. podlaskim jest korzystniejsza niż w kraju, ale mniejsza liczba rolników posiada formalne kwalifikacje zawodowe niż w woj. kujawsko-pomorskim. Potwierdzałoby to tezę, że sprzyjające warunki przyrodniczo-ekonomiczne zachęcają rolników do angażowania się w proces produkcyjny w rolnictwie. To motywuje rolników do podnoszenia kwalifikacji i zdobywania wiedzy, a tym samym zwiększa się rola gospodarstwa rolniczego jako miejsca pracy i źródła dochodu rodziny rolniczej.

PODSUMOWANIE

We współczesnej gospodarce coraz większego znaczenia nabiera wiedza człowieka i jego umiejętności łączenia zasobów wytwórczych w procesie produkcji. Dzieje się tak również w odniesieniu do rolnictwa. Trudno jest o jednoznaczną ich ocenę, nie mniej jednak formalne wykształcenie rolników przyjmuje się jako miarę tych umiejętności.

Zmiany wykształcenia ludności rolniczej świadczą o postępującym procesie wychodzenia z „dołka” edukacyjnego polskiej wsi. Mimo tych zmian nadal co czwarty właściciel gospodarstwa indywidualnego w 2007 r. posiadał wykształcenie tylko podstawowe lub niepełne podstawowe. A więc potrzeby w tym obszarze są ogromne. Edukacja nie tylko wyposaża człowieka w wiedzę i pozwala na zdobycie kwalifikacji zawodowych, ale skłania do twórczego myślenia, wprowadzania innowacji organizacyjnych i technologicznych, otwiera horyzonty myślowe. To wszystko jest tak ważne w nowoczesnym rolnictwie. Budowanie potencjału konkurencyjnego rolnictwa rozpoczyna się od edukacji nie tylko w produkcji rolniczej, ale w wielu innych dziedzinach, co wynika z funkcjonowania gospodarstwa jako podmiotu w warunkach rynkowych. Poprawie poziomu wykształcenia ludności rolniczej służą programy finansowane ze środków UE.

PIŚMIENNICTWO

- Blaug M. 2000: Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 227.
- Castle E.N., Becker M.H. 1971: Zasady podejmowania decyzji w gospodarstwie rolniczym. PWRiL, Warszawa, s. 19.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r. GUS, Warszawa 2006, s. 311–316, 501.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r. GUS, Warszawa 2008, s. 334–335.
- Czykier-Wierzba D. 2003: Rola czynnika ludzkiego w kształtowaniu konkurencyjności zacofanych regionów Unii Europejskiej wobec procesu globalizacji i integracji. Wnioski dla Polski. Postępy Nauk Rolniczych nr 3, s. 123–136.
- Elstrand E. 1970: Norwegian experience from extension work in farm management Zesz. Probl. Post. Nauk Roln.
- Górecki J. 1969: Kierownictwo w gospodarstwie indywidualnym. Roczniki Nauk Rolniczych, Seria D, Monografie, T. 129, s. 33.

- Górecki J. 2006: Rola kapitału społecznego w przedsiębiorstwie w warunkach konkurencji, (w:) Konkurencyjność przedsiębiorstw w gospodarce rynkowej, red. B. Grzybowska. Wyd. UWM, Olsztyn, s. 35–40.
- Kołodziejczyk D. 1999: Czynniki ludzki w rozwoju obszarów wiejskich. IERiGŻ. Warszawa, Studia i Monografie nr 89.
- Kołoszko-Chomentowska Z. 2008: Realizacja programu rent strukturalnych – przykład powiatu bielskiego. Roczn. Nauk. Stow. Ekon. Roln. i Agrobiznesu, Warszawa – Poznań – Lublin, T. X, z. 2, s. 118–121.
- Kwiatkowski S. 2000: Przedsiębiorczość intelektualna. PWN, Warszawa.
- Lityńska A. 1994: Polska szkoła historyczna w ekonomii. Wyd. Oddziału PAN, Kraków, s. 71.
- Manteuffel R. 1977: Wiejskie horyzonty. LSW, Warszawa.
- Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Dokument elektroniczny, tryb dostępu: : <http://prow.rolnicy.com/mlody-rolnik>.
- Poniatowski J. 1985: Wykształcenie a zawód rolnika. LSW, Warszawa, s. 24.
- Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002. GUS, Warszawa, s. 31.
- Ricardo D. 1957: Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania. Warszawa, s. 8-9.
- Sikorska-Wolak I. 2006: Renty strukturalne szansą na przyspieszenie wymiany pokoleń w rolnictwie polskim. Roczn. Nauk. Stow. Ekon. Roln. i Agrobiznesu, Warszawa-Poznań, T. VIII, z. 4, s. 310–314.
- Stankiewicz W. 2000: Historia myśli ekonomicznej. PWE, Warszawa, s. 108.
- Wawrzyniak B., Wojtasik B. 2004: Tendencje zmian poziomu wykształcenia ludności rolniczej. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 3, s. 137–147.
- Wiatrak A.P. 2005: Kapitał ludzki w procesie zmian rolnictwa polskiego (w:) Problemy rolnictwa światowego, T. XIII, Mat. Konf. Rolnictwo i gospodarka żywnościowa Polski w rok po akcesji do Unii Europejskiej, Wyd. SGGW, Warszawa, s. 394–402.
- Wołoszyn J. 2002: Ekonomiczna i społeczne determinanty rozwoju szkolnictwa rolniczego w Polsce. Wyd. SGGW, Warszawa.
- Wołoszyn J. 2004: Wiedza istotnym zasobem w rolnictwie. Probl. Roln. Światowego. Aktualne tendencje w międzynarodowych stosunkach gospodarczych w rolnictwie i gospodarce żywnościowej. Wyd. SGGW, Warszawa, T. XII, s. 124–133.
- Żabko-Potopowicz A. 1977: Pionierzy postępu w rolnictwie polskim. LSW, Warszawa, s. 249.

HUMAN FACTOR ISSUE IN AGRICULTURE

Abstract. Quality of human capital plays more and more important role in the contemporary economy, Results of research on influence of human factor on farms effectiveness confirm the thesis that diversification of capital inputs effectiveness explain only about a half of economic effects, whereas the rest is the derivative of human factor quality influence. As a measure of the factor, i.e. a farm manager education level may be assumed as a major effectiveness factor in a production process. Agriculture is characterised by the less qualified staff, though favourable changes in rural inhabitants education structure have appeared. The analysis shows that quality of human capital in agriculture has been improved regarding general education as well as agricultural education. However, the level of rural inhabitants' education remains low.

Key words: human factor, education, agriculture

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 27.12.2008